

Paweł Szadkowski

<https://orcid.org/0000-0002-9089-5041>

Uniwersytet w Białymstoku

Polityka demograficzna Nigerii a dywidenda demograficzna. Szansa i zagrożenia

Abstrakt: Artykuł analizuje znaczenie czynników demograficznych dla pozycji Nigerii w nowym łańdźu międzynarodowym. Wskazuje, że szybki przyrost ludności, przy wolnym spadku dzietności, tworzy „okno demograficzne”, które może stać się zarówno źródłem dywidendy, jak i kryzysu społecznego. Tekst analizuje politykę demograficzną od lat sześćdziesiątych XX w., różnice między północą a południem kraju w zakresie kultury, religii i planowania rodziny oraz rolę edukacji i organizacji międzynarodowych. Analiza sytuacji gospodarczej ukazuje, że jeśli Nigeria chciałaby skorzystać ze swojego „okna demograficznego”, powinna odejść od modelu państwa opartego wyłącznie na ropie na rzecz sektora cyfrowego i rozrywkowego (dokonać dywersyfikacji gospodarki). Nigeria posiada gigantyczne zasoby siły roboczej oraz ludzi pragnących podnosić swoje kwalifikacje, co przy odpowiedniej polityce demograficznej i dywersyfikacji gospodarczej mogłoby przekształcić ją w państwo o znaczeniu ponadregionalnym.

Słowa kluczowe: demografia, Nigeria, dywidenda demograficzna, Afryka, Globalne Południe.

Abstract: The article analyses the importance of demographic factors for Nigeria's position in the emerging international order. It argues that rapid population growth, combined with a slow decline in fertility, creates a “demographic window” that may become either a source of dividend or a driver of social crisis. The text examines demographic policies since the 1960s, differences between the country's north and south in terms of culture, religion, and family planning, and the roles of education and international organisations. The economic analysis shows that if Nigeria wishes to benefit from its demographic window, it should move away from an oil-dependent model toward the digital and entertainment sectors (economic diversification). Nigeria has vast labour resources and people eager to improve their skills, which – with appropriate demographic policies and economic diversification – could transform it into a state of more than regional significance.

Keywords: demography, Nigeria, demographic dividend, Africa, Global South.

Wprowadzenie

Historyk Hugh Trevor-Roper w latach sześćdziesiątych XX w. stwierdził: „Czarna Afryka nie ma historii [...] może w przyszłości będziemy mogli czegoś o niej uczyć, ale aktualnie mamy jedynie historię Europejczyków w Afryce. Reszta przypomina historię Ameryki prekolumbijskiej, czyli ciemność, a ciemność nie jest podmiotem historii”¹. Opinia Trevora-Ropera jest wyrazem powszechnego trendu, widocznego już od pierwszych etapów edukacji szkolnej – pomijania, umniejszania lub przeinaczania znaczenia Afryki w światowej historii. Powyższe, jak i rozmaite inne czynniki sprawiają, że państwa Afryki, mimo ogromnego skoku, jaki wiele z nich wykonało w ostatnich dekadach, umykają uwadze badaczy prognozujących przyszłość międzynarodowego ładu.

Afryka jako kontynent jest oczywiście stałym punktem analiz poświęconych m.in. rywalizacji Chin i Unii Europejskiej o wpływy w państwach afrykańskich², strefie wpływów Rosji³ oraz polityce energetycznej Europy⁴. Niemniej jednak kontynent jawi się w kontekście tych problemów jako zbiór państw, jak jeden organizm, z którego nie wyłania się żaden pretendent do odgrywania większej roli na płaszczyźnie ponadregionalnej⁵. Nie pomaga w tym na pewno fakt, że na 45 państw zaklasyfikowanych przez ONZ jako najslabiej rozwinięte (*least developed countries*, LCD), 33 to właśnie państwa afrykańskie⁶. Afryka niczym w zimnowojennym XX w. oraz kolonialnym XIX jest co najwyżej polem gry zarówno dla państw reprezentujących aktualny ład międzynarodowy, jak i je kontestujących, nie ma jednak swej podmiotowości. Przyczyny takiego podejścia tkwią w powodach, które opisałem wcześniej, ale także w koncepcyjnym rozumieniu globalnego układu – podziale na „Trzeci

¹ F. Fuglestad, *The Trevor-Roper Trap or the Imperialism of History. An Essay*, „History of Africa” 1992, nr 19, s. 309, 311. Autor trafnie zauważa, że równie szkodliwa była reakcja samych afrykanistów, którzy chcąc pogrzebać argumenty Trevora-Ropera na siłę doszukiwali się „złożonych” i „dynamicznych” procesów państwowotwórczych w Afryce prekolonialnej, przypisując nawet najmniejszym organizmom miano państwa, królestwa czy imperium.

² J. Shikwati, N. Adero, J. Juma, *The Clash of Systems. African Perceptions of the European Union and China Engagement*, Potsdam–Babelsberg 2022; M. Krukowska, *China and Africa. Cooperation Outlook after the 6th Summit in Johannesburg, South Africa*, „Journal of Modern Science” 2016, nr 30, s. 157–180; T. N’Diaye, *Żółte i czarne: historia chińskiej obecności w Afryce*, tłum. E. Brzozowska, Warszawa 2016.

³ N. Adameczyk, *Afryka jako obszar rywalizacji Rosji z Zachodem*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2020, t. XVII, nr 1, s. 147–168.

⁴ D. Kopiński, *Afrykańskie surowce krytyczne i bezpieczeństwo ekonomiczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2023; K. Muigua, *Exploited, Poor and Dehumanised. Overcoming the Resource Curse in Africa*, „Journal of CMSD” 2020, nr 5, s. 83–118; K. Czernichowski, D. Kopiński, A. Polus, *Kłątwa surowcowa w Afryce? Przypadek Zambii i Botswany*, Warszawa 2012.

⁵ O problemie postrzegania Afryki jako „państwa”, zob. D. Faloyin, *Afryka to nie państwo. Pora przełamać stereotypy*, tłum. W. Charchalis, Kraków 2024.

⁶ <https://unctad.org/topic/least-developed-countries/list> (dostęp: 1 V 2024).

Świat” czy też „Globalne Południe” i „bogatą Północ”. Pomimo ponad siedemdziesięciu lat, które minęły od ukucia tych terminów, nadal w pracach naukowych oraz w debacie publicznej operuje się tym podziałem (choć należy przyznać, coraz rzadziej)⁷. Jednocześnie analitycy i badacze stosunków międzynarodowych niechętnie szukają w Afryce kandydatów na państwa kontestujące światowy ład lub pragnące wejść do grona wschodzących potęg ze względu na utartą rolę, jaką przypisuje się kontynentowi. Oczywiście opory wobec wciągania państw Afryki (szczególnie RPA, Nigerii, Etiopii, Demokratycznej Republiki Konga, Tanzanii) do grona wzrastających potęg czy choćby kategorii *swing states* nie wynikają wyłącznie z postaw kulturowych czy zaszłości historycznych, a przede wszystkim z gospodarczych (nierówne tempo wzrostu) oraz politycznych (niestabilność w regionie). W sporządzonym w 2016 r. raporcie firmy McKinsey & Company, analizującej potencjał wzrostu oraz inwestycyjny Afryki po arabskiej wiosnie, autorzy podzielili państwa kontynentu na trzy kategorie: a) o stabilnym wzroście (średni wzrost PKB w latach 2010–2015 na poziomie 5,8%; 19% całkowitego PKB Afryki); b) niestabilne państwa o wysokim wzroście (wzrost na poziomie 5,1% w latach 2010–2015, państwa w dużej mierze uzależnione od eksportu surowców; 35% całkowitego PKB Afryki); oraz c) państwa o powolnym wzroście (średni wzrost na poziomie 1,3% w latach 2010–2015). Będąca przedmiotem analizy niniejszego artykułu Nigeria zaliczona została do drugiej kategorii. Tym samym, pomimo spowolnienia, którego kontynent (zwłaszcza jego północna część) doświadczył w wyniku arabskiej wiosny, najważniejsze gospodarki Afryki pod względem wzrostu gospodarczego nadal znajdowały się znacznie powyżej globalnej średniej (prym wiodły w tej kwestii Etiopia oraz Demokratyczna Republika Konga). Jak podkreślają autorzy raportu, „pomimo zejścia ze ścieżki ciągłego wzrostu w latach 2010–2015 [...] PKB Afryki rośnie szybciej niż wskaźniki globalnej średniej i za pięć lat kontynent ponownie zajmie miejsce drugiego najszybciej rozwijającego się regionu na świecie”⁸.

W ten sposób dochodzimy do jednego z kluczowych „zasobów”, które wpływają na rozwój globalnej pozycji Afryki: demografii. Właśnie bowiem w Afryce znajdziemy wszystkie osiem państw świata, gdzie tempo wzrostu populacji przekracza 3% (co oznacza podwojenie co 24 lata) oraz wszystkich jedenaście państw, których TFR (ang. *total fertility rate* – współczynnik dzietności) przekracza piątkę dzieci na kobietę. Tak gigantyczny wzrost demograficzny może być z jednej strony kołem zamachowym gospodarki i rozwoju państw, ale z drugiej, przy niesprzyjających warunkach, ciężarem skazującym dane

⁷ E. Palieraki, *The Origins of the „Third World”*. Alfred Sauvy and the Birth of a Key Global Post-War Concept, „Global Intellectual History” 2023, s. 1–30.

⁸ *Lions on the Move II. Realizing the Potential of Africa's Economies*, McKinsey Global Institute, 2016, s. 4. O skutkach arabskiej wiosny dla gospodarek państw afrykańskich, zob. *Arabska Wiosna jako czynnik zmiany w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie. Bilans po dekadzie*, red. K. Smoleń, K. Stachurska-Szczesiak, M. Pietraś, Lublin 2023.

państwo na stagnację lub kryzys. Jednak także i ten element jest często postrzegany przez zachodnie media i analityków przez pryzmat stereotypów. Jak podkreśla Edward Paice w swojej przekrojowej analizie demografii Afryki, „zachodnie media, donosząc o wzroście populacji [w Afryce], okraszają nagłówki przymiotnikami pokroju «eksplodujący» czy «zaskakujący», nie poświęcając zbyt wiele miejsca szczegółom. [...] Nie powinno to jednak zaskakiwać, jako że komentarze dotyczące Afryki są upraszczające i utrzymane w jednym tonie, krzyczące o kryzysach i wyzute z niuansów”⁹.

Celem niniejszego artykułu jest spojrzenie na jedno z afrykańskich państw – Nigerię – jako na realnego kandydata do zajęcia pozycji ponadregionalnego lidera. Do tej pory w roli przyszłych architektów, a równocześnie państw niezwiązanych jednoznacznie z jednym blokiem nowego porządku światowego widziano w Brazylii, Indiach, Turcji lub Indonezji¹⁰. I choć trzy spośród powyższych państw mogą pochwalić się szybszym tempem wzrostu gospodarczego (prognozy na 2024 r. dla Brazylii zakładają wzrost rzędu 2,2%), a wszystkie większym PKB, tak nieporównywalnie wyższe tempo wzrostu populacji Nigerii w połączeniu z potencjałem tkwiącym w jej gospodarce oraz możliwościami w zakresie *soft power* sprawiają, że należy na poważnie rozważyć rolę, jaką państwo to będzie odgrywać na światowej arenie w nadchodzących dekadach. W pierwszej części artykułu skupię na sytuacji demograficznej państwa – wskażę aktualne trendy oraz politykę, jaką państwo nigeryjskie stosowało na przestrzeni ostatnich dekad w kierunku ograniczenia gigantycznego wzrostu populacji. W części drugiej wskażę obszary nigeryjskiej gospodarki, które najbardziej mogą przyczynić się do wzrostu państwa i zapewnić mu stabilną przyszłość.

Polityka demograficzna Nigerii od 1960 roku do współczesności

W listopadzie 2023 r. wybrany w majowych wyborach prezydent Bola Tinubu oświadczył, że „dokładne informacje dotyczące rozmiaru, cech oraz rozkładu populacji Nigerii są niezbędne z punktu widzenia planowania, jak i świadczenia usług publicznych w Nigerii”. Dodał także, że „ludność stanowi największe aktywa narodu w procesie rozwoju”¹¹. Mowa prezydenta miała uświetnić

⁹ E. Paice, *Youthquake. Why African Demography Should Matter to the World?*, London 2021, s. 7.

¹⁰ D.M. Kliman, R. Fontaine, *Global Swing States. Brazil, India, Indonesia, Turkey and the Future of International Order*, Washington 2012 (German Marshall Fund of the United States).

¹¹ *President Tinubu. Accurate Population Data Essential for Tailored, Innovative, and Permanent Solutions to Nation's Challenge*, [oficjalne oświadczenie dla mediów], 8 XI 2023, <https://statehouse.gov.ng/news/president-tinubu-accurate-population-data-essential-for-tailored-innovative-and-permanent-solutions-to-nations-challenge/> (dostęp: 1 V 2024).

inaugurację platformy cyfrowej Civil Registration and Vital Statistics System, czyli zalecanego przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) systemu rejestracji narodzin i zgonów, a także zbierającego kluczowe dane statystyczne dotyczące zdrowia i cech populacji. Szczegółowy oraz oparty na metodach naukowych spis powszechny oraz zebrane w jego toku dane dotyczące m.in. piramidy wieku czy wzorców migracji miały być niezbędne do realizacji programu „Renewed Hope” (Przywrócona nadzieja), ogłoszonego w 2023 r. przez partię zwycięskiego prezydenta, All Progressives Congress (Kongres Wszystkich Postępowców, APC)¹². Nie jest to jednak jedyny powód motywujący nigeryjskich decydentów do realizacji spisu. Tuż przed zakończeniem swojej kadencji były prezydent Muhammadu Buhari (również startujący z ramienia APC) przełożył (po raz drugi) w kwietniu 2023 r. datę wykonania spisu, zaplanowanego pierwotnie na 3–7 maja. Oznacza to, że Nigeria jest państwem, w którym od ponad 17 lat nie przeprowadzono spisu powszechnego, co stanowi fundamentalną przeszkodę dla wszelkich prób reform usług publicznych, aktywizacji zawodowej społeczeństwa czy podziału wpływów ze sprzedaży ropy pomiędzy poszczególne stany¹³. Jednak nawet spis powszechny z 2006 r. do dzisiaj budzi kontrowersje. Bola Tinubu, jeszcze jako gubernator stanu Lagos, oskarżył National Bureau of Statistics (Państwowe Biuro Statystyczne, NBS) o zaniżenie liczby ludności zamieszkującej ten stan (zgodnie ze spisem Lagos liczyło sobie 9,4 mln mieszkańców, zdaniem gubernatora zaś metropolię, niegdyśszą stolicę państwa, zamieszkiwało ponad 17 mln ludzi)¹⁴. Przepychanki o korektę spisu mają podłoże polityczno-gospodarcze, gdyż na mocy konstytucji nigeryjskiej z 1999 r. zyski generowane przez rząd federalny są rozdzielane pomiędzy wszystkie trzy szczeble rządu (rząd federalny, rząd stanowy, rząd lokalny) przez Federalną Komisję ds. Alokacji Środków (Federal Account Allocation Committee, FAAC). Jako że 30% środków przekazywanych poszczególnym stanom jest uzależnione od liczby ludności, tak dokładny spis powszechny jest w interesie tych regionów, które w ostatnich kilkudziesięciu latach doświadczały największego wzrostu populacji (stany północne)¹⁵.

¹² *Renewed Hope 2023. Action Plan for a Better Nigeria*, https://apc.com.ng/img/apc_renewed_hope.pdf (dostęp: 1 V 2024).

¹³ *Nigeria again postpones first census in 17 years*, „Reuters”, 29 IV 2023, <https://www.reuters.com/world/africa/nigeria-again-postpones-first-census-17-years-2023-04-29/> (dostęp: 1 V 2024). Zdaniem rządzących, nieaktualność danych może mieć także wpływ na sposób, w jaki inne państwa postrzegają Nigerię. Jak zauważył Specjalny Doradca ds. Informacji i Strategii przy prezydencie, Bayo Onanuga: „Nigeria jest bardzo, bardzo biednym państwem. Sądzę, że nasze bogactwo jest przeceniane. [...] Dysponujemy miernymi szacunkami bogactw dostępnych w państwie”, *Nigeria’s very poor country, our wealth is overestimated – Presidency*, „Vanguard”, 13 II 2024: <https://www.vanguardngr.com/2024/02/nigerias-very-poor-country-our-wealth-is-overestimated-presidency/> (dostęp: 1 V 2024).

¹⁴ T. Ahemba, *Lagos rejects Nigeria census, says has 17.5 million*, „Reuters”, 9 VIII 2007.

¹⁵ Pod koniec każdego miesiąca rząd federalny podlicza zyski ze sprzedaży ropy naftowej oraz wpływy z cel i podatków. Automatycznie 13% dochodów pochodzących z surowców

Brak aktualnego spisu powszechnego wpływa jednak nie tylko na kwestie rozdziału środków federalnych. Władze Nigerii nie kryją, że aktualne dane dotyczące liczby ludności podawane np. przez Bank Światowy (ok. 220 mln ludzi) mogą znacznie odbiegać od stanu faktycznego. Nigeria może być z jednej strony państwem jeszcze bardziej ludnym, ale z drugiej, o czym mówi się znacznie rzadziej, liczba ludności może być przeszacowana. W niepodległej historii Nigerii rzeczywistość niemalże za każdym razem boleśnie weryfikowała prognozy urzędników. Podczas ostatniego spisu przeprowadzonego za panowania brytyjskiego w latach 1952–1953, urzędnicy oszacowali, że do roku 1955 170 tys. dzieci z Nigerii Zachodniej osiągnie wiek sześciu i siedmiu lat, i będzie kwalifikować się do darmowej szkoły podstawowej (którą właśnie wprowadzono). Po zakończeniu procesu rekrutacji w grudniu 1954 r. okazało się, że do pierwszych klas pójda 392 tys. dzieci – faktyczna liczba uczniów przerosła prognozy o 230%. Z kolei dane z pierwszego spisu po uzyskaniu niepodległości, przeprowadzonego w 1962 r., nigdy nie zostały w pełni upublicznione i spotkały się z równie silną krytyką ze strony władz lokalnych¹⁶. Z kolei o przeszacowaniu liczby ludności może świadczyć np. realizacja programu Banku Światowego Identification for Development (ID4D), zakładającego nadanie do czerwca 2024 r. numeru identyfikacyjnego 148 mln mieszkańców Nigerii. Jak dotąd (do grudnia 2023 r.) nadano 104,16 mln numerów, co skłania niektórych do wysunięcia wniosków, że populacja, zwłaszcza w obliczu dynamicznego rozwoju programów promujących stosowanie antykoncepcji na południu kraju, może być znacznie niższa od prognozowanej¹⁷. Oczywiście nawet jeśli aktualne prognozy demograficzne są

naturalnych wraca do stanów, które je wypracowały (tzw. *derivation principle*). Rząd centralny zachowuje dla siebie 52,68% wpływów, do rządów stanowych trafia 26,72%, a do lokalnych 20,60%. Wysokość kwot, jakie trafiają do stanów, jest obliczana w oparciu o „Horizontal Allocation Formula”, zgodnie z którą 40% środków jest wypłacana po równo wszystkim stanom. Reszta środków jest uzależniona od liczby ludności (30%), powierzchni (10%), wpływów generowanych w poszczególnych stanach (10%, tzw. Internally Generated Revenue) oraz wskaźników rozwoju społecznego (10%). I choć liczba ludności ma spory wpływ na wysokość przekazywanych środków, tak również i mniejsze oraz słabiej rozwinięte stany z północy kraju (np. Sokoto, Yobe czy Zamfara) mają szansę otrzymać większe środki. Nie jest też zaskoczeniem, że najwyższe sumy trafiają do stanów będących największymi producentami ropy. Na przykład w czerwcu 2023 r. sumy jakie trafiły do stanów Akwa Ibom, Delta i Rivers były kilka lub kilkanaście razy wyższe w porównaniu do pozostałych stanów. Zob. *Federation Account Allocation Committee (FAAC). June 2023 Disbursement*, październik 2023, National Bureau of Statistics.

¹⁶ S.A. Aluko, *How Many Nigerians? An Analysis of Nigeria's Census Problems, 1901–63*, „The Journal of Modern African Studies” 1965, nr 3, s. 378. Zob. także L. Diamond, *The Census Crisis. 1963–64*, w: *Class, Ethnicity and Democracy in Nigeria*, red. idem, London 1988.

¹⁷ A. Adeyemi, 113,8 „undocumented” Nigerians raise doubts on population size, „The Guardian” 13 II 2024, <https://guardian.ng/news/113-8m-undocumented-nigerians-raise-doubts-on-population-size/> (dostęp: 1 V 2024). Również informacje zebrane w ramach programu „Africapolis” (mapowanie ludności z wykorzystaniem zdjęć satelitarnych) wskazują na znacznie

zawyżone w stosunku do realnej liczebności mieszkańców, tak nie zmienia to faktu, że ogromny przyrost naturalny jest największym problemem z jakim zmagają się Nigeria – ale równocześnie też jej największą nadzieją na przyszłość.

Z szacunków Banku Światowego z 2022 r. wynika, że liczba ludności Nigerii wynosi 218 541 212¹⁸. Odnosząc te dane do ostatniego oficjalnego spisu przeprowadzonego w Nigerii w 2006 r. wynika, że na przestrzeni 15 lat wzrost populacji wyniósł 64%. Dla wcześniejszego okresu, dla którego posiadamy dane ze spisów powszechnych (1991–2006), wzrost ten był również rzędu 64%. Z kolei między rokiem 1953 a 1963 wyniósł 52%¹⁹. Niezachwianą dynamikę wzrostu demograficznego widać także na przykładzie współczynnika przyrostu naturalnego, który na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat wahał się od 2,4 do 2,6%. Tak równomierny i wysoki wzrost nie uniknął uwadze władz Nigerii już od pierwszych lat niepodległości państwa. Większość reform oraz programów demograficznych wchodziła w skład tzw. Narodowych Programów Rozwojowych (National Development Plans, NDP), z których pierwszy (nie licząc tych rozwijanych przez Brytyjczyków przed 1960 r.) wprowadzono w latach 1962–1968. Pierwszy NDP zdominowały kwestie najbardziej palące dla młodego państwa wykluwającego się z dominacji brytyjskiej: rozwój sieci transportowej, elektrycznej oraz edukacji najniższego szczebla²⁰. Z kolei drugi NDP (1970–1974) przypadł na lata kryzysu naftowego, który pozwolił Nigerii na zwiększenie wydobycia ropy z 8,1% (jako udziału w całkowitym PKB) w 1970 r., do 31,9% w 1974 r.²¹ Sprzyjająca sytuacja międzynarodowa sprawiła, że stojący wówczas na czele rządu wojskowego ppłk Yakubu Gowon w swej słynnej wypowiedzi z 1973 r. stwierdził, że „problemem w Nigerii nie są pieniądze, a raczej to, w jaki sposób je wydawać”²².

Przez większość lat siedemdziesiątych wśród nigeryjskich decydentów panowało przekonanie, że wpływy z handlu ropą zaspokoją wszystkie potrzeby pęczniejącego społeczeństwa. I choć drugi NDP w swych założeniach przewidywał rozwój „jakościowej polityki demograficznej poprzez włączenie różnych wariantów polityki planowania rodziny do całościowych programów

mniejszą gęstość zaludnienia miast i wiosek w północnej części kraju: <https://africapolis.org/en/explore?country=West%20Africa&poprange=1,2,3,4,5,6&year=2020> (dostęp: 1 V 2024).

¹⁸ <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=NG> (dostęp: 1 V 2024).

¹⁹ Zob. S.A. Aluko, op. cit., s. 385–386; W. Fricke, G. Malchau, *Die Volkszählung in Nigeria 1991 – Geographische Aspekte eines politischen Pokers*, „Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie” 1994, nr 38, s. 163–178.

²⁰ D. Dzever, F.O. Ogebe, C.U. Nnama, *An Overview of Past National Development Plans in Nigeria (1962–1985)*, „International Journal of Research and Innovation in Applied Science” 2020, nr 5, s. 73.

²¹ B. Pinto, *Nigeria during and after the Oil Boom. A Policy Comparison with Indonesia*, „The World Bank Economic Review” 1987, nr 3, s. 421. W 1977 r. eksport ropy naftowej osiągnął zawrotną wartość 93,4% całkowitego eksportu Nigerii.

²² C. Legum, *Spending the Oil Money. A Problem, but the Better One to Have*, „The New York Times”, 16 III 1975.

zdrowotnych i socjalnych rozwijanych w państwie”, tak zamysł ten ziścił się wyłącznie na papierze²³. Stosując pewne uogólnienie, można stwierdzić, że do lat osiemdziesiątych poprzedniego stulecia wśród afrykańskich decydentów panowały poglądy pronatalistyczne i wysoka dzietność bezkrytycznie była przyjmowana jako czynnik pozytywnie wpływający na gospodarkę. Przełom w tej kwestii nastąpił wraz z ogłoszeniem w 1980 r. przez Organizację Jedności Afrykańskiej (OJA) długofalowego planu mającego uniezależnić Afrykę od pomocy Zachodu poprzez wykorzystanie jej własnych zasobów – tzw. Lagos Plan of Action (LPA). Jednym z palących problemów całego kontynentu, zdaniem OJA, był „aktualny poziom rozrodczości i śmiertelności [...], który ma poważny wpływ na możliwości zaspokojenia potrzeb większości społeczeństwa”²⁴. LPA niewątpliwie odbił się na postawie rządu nigeryjskiego, gdyż czwarty NDP (1981–1985) zapowiadał wprowadzenie stosownych środków do kontroli rozrodczości, ograniczenia śmiertelności oraz innych czynników mających wpływ na plany rozwojowe państwa. Równie istotne było przyjęcie przez Nigerię w 1984 r. Kilimanjaro Programme of Action on Population, czyli wskazań i założeń dotyczących kontroli liczby urodzeń i polityki demograficznej, przyjętych podczas konferencji w Aruszy w Tanzanii 9–13 stycznia 1984 r.²⁵

Lata osiemdziesiąte to również czas, gdy w politykę ludnościową oraz edukację w zakresie planowania rodziny w Nigerii zaangażowały się organizacje międzynarodowe. W 1981 r. Fundusz Ludnościowy Narodów Zjednoczonych (United Nations Population Fund, UNFPA) sfinansował rozwijany na Uniwersytecie w Ibadanie program planowania rodziny, a w pierwszej połowie dekady działalność na rzecz planowania rodziny i dostępu do edukacji w tym zakresie rozpoczęła Amerykańska Agencja ds. Rozwoju Międzynarodowego (United States Agency for International Development, USAID) i prowadzi ją do dziś²⁶. Aby skoordynować projekty prowadzone zarówno przez zewnętrzne organizacje, jak i rząd, w 1987 r. Rząd Federalny Nigerii powołał Ministerstwo Zdrowia i Usług Społecznych, później przemianowane na Ministerstwo Zdrowia. Punktem kulminacyjnym tych działań było zaś ogłoszenie w 1988 r.

²³ Cyt. za: O. Obono, *Cultural Diversity and Population Policy in Nigeria*, „Population and Development Review” 2003, 29, s. 106.

²⁴ *Lagos Plan of Action for the Economic Development of Africa 1980–2000*, United Nations Economic Commission for Africa, Addis Ababa 1980, s. 97.

²⁵ Dokument w swej treści wyraźnie przechodzi na antynatalistyczne pozycje i wskazuje wręcz, że niekontrolowana rozrodczość może stanowić zagrożenie rozwoju niepodległych państw Afryki: „biorąc pod uwagę demograficzną sytuację Afryki oraz przyszłe trendy, członkowie konferencji podkreślili, że licząca 500 milionów ludzi populacja Afryki najprawdopodobniej powoi się do 2010 r. [...] Aktualne wysokie wskaźniki rozrodczości oraz umieralności rodzą obawy co do zdolności całego regionu do utrzymania nawet aktualnego poziomu życia wypracowanego od czasu uzyskania niepodległości”, *Kilimanjaro Programme of Action on Population*, United Nations Economic Commission for Africa, Arusha 1984, s. 4.

²⁶ O. Adegbola, *Population Policy Implementation in Nigeria, 1988–2003*, „Population Review” 2008, nr 47, s. 61.

programu demograficznego National Policy on Population for Development, Unity, Progress and Self-Reliance. Był to nie tylko pierwszy całościowy program demograficzny w historii Nigerii, ale i całej Afryki Subsaharyjskiej. Jednym z głównych założeń programu było odmienienie postaw reprodukcyjnych Nigeryjczyków, w tym „obniżenie odsetka kobiet wychodzących za mąż przed 18 rokiem życia o 50% do 1995 r., oraz o 80% do roku 2000; obniżenie odsetka kobiet rodzących więcej niż czwórkę dzieci o 50% do 1995 r. i o 80% do roku 2000; obniżenie tempa wzrostu populacji do 2% do 2000 r.”²⁷. To właśnie wiek zawierania małżeństwa ma największy wpływ na kolejne aspekty demografii, jak dzietność czy aktywność zawodową, więc jego podniesienie miało szczególne znaczenie dla rządzących. O ile w 1982 r. kobiety w Nigerii wychodziły za mąż średnio w wieku 16,6 lat, tak już w 1990 r., czyli po wprowadzeniu programu, wzrósł on do 17,1, do 18,3 w 1999 r. (na obszarach miejskich południa kraju aż do 19), następnie zmalał w 2003 r. do 17,9, by ponownie wzrosnąć w 2013 r. do 21,²⁸.

Drugim istotnym aspektem programu reform, który zajmuje priorytetowe miejsce także we współczesnych próbach regulowania rozrodczości, było zwiększenie świadomości, wśród kobiet i mężczyzn, w zakresie planowania rodziny. Jak pisał na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Gbolahan A. Oni z Uniwersytetu w Ilorin, „z badań przeprowadzonych w 1983 r. w Ilorin wynika, że choć znajomość metod antykoncepcji była względnie wysoka (od 60% wśród kobiet bez wykształcenia do aż 98% wśród kobiet, które ukończyły drugi szczebel edukacji), tak ich faktyczne stosowanie wahało się od 1% do 22% wśród analogicznych grup”²⁹. Tak drastyczna rozbieżność między świadomością a stosowaniem antykoncepcji wynikała z takich czynników jak miejsce zamieszkania (północ lub południe kraju, miasto i wieś), wykształcenie lub wyznanie (najwyższy odsetek wśród chrześcijanek, najniższy wśród muzułmanek)³⁰. Plan z 1988 r. zakładał ambitny cel zwiększenia odsetka kobiet stosujących antykoncepcję do 50% do 1995 r. Dane z ostatnich lat pokazują, że było to kompletnie nierealne założenie. Z przeprowadzonego w 2018 r. badania na temat stanu zdrowia Nigeryjczyków wynika, że po antykoncepcję regularnie sięgało od 12 do 17% Nigeryjtek, choć zróżnicowanie

²⁷ *National Policy on Population for Development, Unity, Progress and Self-reliance*, Federal Ministry of Health, Lagos 1988, s. 13–14.

²⁸ Rok 1982: *The Nigeria Fertility Survey 1981/1982. Principal Report. Volume II Statistical Tables*, National Population Bureau, Lagos 1984, s. 13; lata 1990, 1999, 2003: O. Adegbola op. cit., s. 89, tabela 5; rok 2013: World Bank, *Gender Data Portal. Mean age at first marriage*, <https://genderdata.worldbank.org/indicators/sp-dyn-smam/> (dostęp: 1 V 2024).

²⁹ G.A. Oni, J. McCarthy, *Contraceptive Knowledge and Practices in Ilorin, Nigeria: 1983–1988*, „Studies in Family Planning” 1990, t. XXI, nr 2, s. 104.

³⁰ Na temat czynników społeczno-kulturowych mających wpływ na stosowanie antykoncepcji przez Nigeryjki, zob. P.E. Obasohan, *Religion, Ethnicity and Contraceptive Use among Reproductive age Women in Nigeria*, „International Journal of Maternal and Child Health and AIDS” 2015, t. III, nr 1, s. 63–73.

regionalne w tym wypadku jest bardzo silne (w północnych stanach odsetek często nie przekracza kilku procent, podczas gdy na południu, np. w stanach Lagos, Osun czy Rivers, po antykoncepcję sięga ponad 20% kobiet)³¹. Nigeria w XXI w. wkroczyła tym samym z niespełnionymi programami demograficznymi oraz współczynnikiem dzietności na poziomie 6,0 – i choć oznaczało to spadek o pół punktu od 1988 r., tak trudno mówić, że władze choć odrobinę zbliżyły się do osiągnięcia docelowego poziomu czwórki dzieci na kobietę do 2000 r.³² W 2005 r. Nigeria przyjęła drugi kompleksowy program reformy demograficznej – National Policy on Population for Sustainable Development (2004). Najważniejsze cele zakładały: obniżenie tempa wzrostu populacji do 2% do 2015 r.; obniżanie współczynnika dzietności o 0,6 co pięć lat; podwyższanie odsetka kobiet korzystających z antykoncepcji o przynajmniej 2% każdego roku. Jak jednak wynika z opublikowanego w 2014 r. raportu, żaden z tych punktów nie został spełniony: różnica między spodziewanym a realnym tempem wzrostu wynosiła 1,2 p.p., TFR wynosił 5,5 zamiast 4,38, odsetek zaś kobiet stosujących antykoncepcję był o ponad 20 p.p. niższy od zakładanego (9,8% realny, 30,2% docelowy)³³.

Wciąż wysoki odsetek kobiet zawierających małżeństwo w bardzo młodym wieku oraz bardzo ograniczony dostęp do środków antykoncepcyjnych skłoniły władze nigeryjskie do spojrzenia na problem eksplozji demograficznej od strony kulturowo-społecznej. Pomimo bowiem wysokiego ogólnego współczynnika TFR, jego zróżnicowanie regionalne jest bardzo duże. W stanach na północy kraju (np. Sokoto, Katsina, Jigawa, Zamfara) waha się od 6,5 do nawet 7,3, podczas gdy na południu potrafi osiągać wartości znacznie poniżej średniej (3,8 w Ogun, 3,4 w Lagos)³⁴. Tak ogromne różnice w poziomie dzietności są odzwierciedleniem historycznego podziału Nigerii na dwa odrębne regiony kulturowo-religijne. Faworyzowana jeszcze za panowania brytyjskiego, wyznająca islam ludność Hausa-Fulani zdominowała północ kraju, podczas gdy południe zamieszkiwali Jorubowie oraz Igbo, którzy przyjęli chrześcijaństwo, a następnie zachodni model edukacji. W stanach na południu od Abudży odsetek mieszkańców wyznania chrześcijańskiego waha się od 45% do ponad 80%³⁵. Aktualnie rozwijana polityka demograficzna, będąca częścią kolejnego

³¹ *The Federal Republic of Nigeria, Demographic and Health Survey 2018*, National Population Commission, Abuja 2019, s. 130–131.

³² *National Policy on Population for Development, Unity, Progress and Self-reliance...*, s. 14.

³³ *Nigeria's 2004 National Policy on Population for Sustainable Development. Implementation Assessment Report*, Washington, DC, Futures Group, Health Policy Project, s. 4.

³⁴ *The Federal Republic of Nigeria, Demographic and Health Survey 2018*, National Population Commission, Abuja 2019, s. 105.

³⁵ T. Falola, M.M. Heaton, *A History of Nigeria*, New York 2008, s. 136–158. Różnice w poziomie rozwoju między północą a południem nie wynikają jedynie z czynników społecznych i religijnych, ale też i geograficznych. Wszystkie pola naftowe stanowiące główne źródło dochodów państwa znajdują się na południu kraju. Zob. J. Fenske, *Oil and ethnic inequality in Nigeria*, „Journal of Economic Growth” 2017, nr 22, s. 397–420.

NDP na lata 2021–2025, kładzie silny nacisk na kwestie społeczne, religijne i kulturowe. W optyce rządu problemy społeczne, z którymi zmaga się Nigeria, wynikają m.in. z patriarchalnych norm kulturowych, wysokiego odsetka dziewczynek (głównie na północy kraju) wychodzących za mąż przed 15 rokiem życia, ale też nikłej reprezentacji kobiet w politycznym i gospodarczym życiu państwa. Jak podkreślają autorzy projektu, „kobiety wpadają w pułapkę biedy ze względu na brak możliwości rozwoju zawodowego, a ich problemy nie są uwzględniane w planach rozwojowych, gdyż nie są aktywne w polityce”³⁶.

Aby przeciwstawić się tym zjawiskom, władze Nigerii zamierzają zredukować przemoc, w tym na tle seksualnym, wobec kobiet, wprowadzić programy doksztalcające dla kobiet oraz wykorzystać przeżywający rozkwit w państwie sektor komunikacyjny (telefonii komórkowa, media społecznościowe) do rozpowszechniania treści związanych z prawami kobiet. W debatę na temat polityki społecznej od kilku lat silnie zaangażowane są także organizacje pozarządowe. Zarejestrowana w 2015 r. Nigeria Health Watch jest aktualnie największym pozarządowym forum debaty na temat demografii i planowania rodziny. Podczas konferencji w 2018 r. zatytułowanej „Elephant in the Room”, działacze organizacji wezwali do stworzenia programów edukacyjnych mających na celu włączenie mężczyzn do planowania rodziny i wychowania dzieci, a przez to przełamanie patriarchalnych, a często i brutalnych wzorców dominujących w społeczeństwie³⁷. Zagrożenia, jakie niesie ze sobą niesłabnąca eksplozja demograficzna, są już oczywiste także dla obu największych grup religijnych w kraju. I choć to chrześcijańskie południe przoduje w statystykach dostępu do środków antykoncepcyjnych czy późniejszego zawierania małżeństw, tak stany muzułmańskie z północy również przejawiają rosnące zainteresowanie wprowadzaniem edukacji seksualnej. Największą muzułmańską organizacją postulującą zwiększanie świadomości kobiet w zakresie ich praw reprodukcyjnych jest założona jeszcze w latach osiemdziesiątych XX w. Federation of Muslim Women’s Associations in Nigeria. W społeczeństwie o tak silnym wpływie religii na codzienne życie jak Nigeria, rola przywódców religijnych w kształtowaniu świadomości planowania rodziny jest równie istotna co rządowe projekty. Na plus należy zatem odnotować fakt, że próby włączania duchownych w edukację seksualną przełożyły się na wzrost odsetka kobiet z miast stosujących antykoncepcję³⁸. Nigeryjski dziennikarz i wykładowca

³⁶ *National Development Plan (NDP) 2021–2025*, vol. I, Federal Ministry of Finance, Budget and National Planning, Abuja 2021, s. 140.

³⁷ Nigeria Health Watch, *Three ideas to bridge the SRH access gap for women and girls in conflict areas*, <https://articles.nigeriahealthwatch.com/three-ideas-to-bridge-the-srh-access-gap-for-women-and-girls-in-conflict-areas/> (dostęp: 1 V 2024).

³⁸ A.G.O. Fahm, *Muslim Women and Social Responsibility in Nigeria. Contributions of the Federation of Muslim Women’s Associations in Nigeria*, „Alternation Journal” 2017, nr 19, s. 175–191; S.A. Adedini et al., *Role of Religious Leaders in Promoting Contraceptive Use in Nigeria. Evidence From the Nigerian Urban Reproductive Health Initiative*, „Global Health. Science and Practice” 2018, nr 6, s. 500–514.

stosunków międzynarodowych na University of York, Remi Adekoya, stwierdza, że współpraca władz z duchownymi stanowi jedyny sposób na zmianę postaw w kwestii planowania rodziny w społeczeństwie. „Większość Nigeryjczyków jest silnie związana ze swoimi przywódcami religijnymi, zarówno z imamami z północy, jak i pastorami z południa. W społeczeństwie, w którym klasa polityczna straciła zupełnie posłuch, to przywódcy duchowi stają się autorytetami”³⁹. Spektakularny spadek współczynnika TFR w porewolucyjnym Iranie w niespełna dwie dekady (z ponad 6,0 w 1986 do ok. 2,0 w 2006 r.) wskazuje, że nawet w konserwatywnych społeczeństwach możliwa jest zmiana postaw demograficznych przy użyciu czynników kulturowych (oczywiście przy równoczesnym programie reform systemu edukacji i zdrowia)⁴⁰. Pozwala to spoglądać z ostrożnym optymizmem na możliwość zmiany dynamiki demografii w Nigerii na przestrzeni najbliższych kilku dekad.

Dywidenda demograficzna – zamykające się okno szans dla Nigerii

Jednym ze sposobów oceny przyszłego potencjału państwa jest oszacowanie jego szans na uzyskanie dywidendy demograficznej. Ten ukuty w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. termin miał uchwycić zależności między zmianą w strukturze wieku populacji a szybkim rozwojem gospodarczym wśród „azjatyckich tygrysów” – Korei Południowej, Singapuru czy Tajlandii⁴¹. Zjawisko to związane jest z teorią przejścia demograficznego, choć dotyczy konkretnego momentu, w którym państwo może skorzystać gospodarczo na zmianach w swej strukturze demograficznej. Do potencjalnej dywidendy prowadzi zjawisko tzw. okna demograficznego (*demographic window*), czyli sytuacji, w której odsetek populacji do 15 roku życia spada poniżej 30%, a odsetek ludności powyżej 65 roku życia nie przekracza 15%. Wówczas, przez okres 30–40 lat, udział grupy w wieku produkcyjnym jest najwyższy⁴². Sama struktura wieku nie decyduje jeszcze jednak o wejściu danego państwa w okres dywidendy demograficznej. Jak ujęła to Grażyna Trzpiot, dywidenda demograficzna to „wzrost wydajności ekonomicznej, który występuje, gdy rośnie liczba osób zatrudnionych w stosunku do liczby osób na utrzymaniu”⁴³. Innymi słowy, o możliwościach wykorzystania przez państwo korzyści decyduje

³⁹ R. Adekoya, *Only Religion Can Defuse Nigeria's Demographic Time Bomb*, „Foreign Policy Magazine”, 10 I 2017.

⁴⁰ Y. Foroutan, *Social Change and Demographic Response in Iran (1956-2006)*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2014, t. XLI, nr 2, s. 7.

⁴¹ D.E. Bloom, J.G. Williamson, *Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia*, „The World Bank Economic Review” 1998, t. XII, nr 3, s. 419–455.

⁴² *World Population to 2300*, Departament of Economic and Social Affairs. Population Division, United Nations, New York 2004, s. 2.

⁴³ G. Trzpiot, *Ekonomia długowieczności – uwarunkowania demograficzne*, w: *Ekonomiczne konsekwencje przemian demograficznych*, red. W. Koczur, Warszawa 2023, s. 29.

nie tyle rozmiar populacji (choć ten ma wpływ na skalę późniejszego rozwoju, czego przykładem są Chiny i Indie), a zdolności tegoż do wyhamowania, a następnie obniżenia współczynnika TFR. Jeśli państwo będzie w stanie doprowadzić do zmniejszenia współczynnika obciążenia demograficznego (*total dependency ratio*, TDR), tak ludność w wieku produkcyjnym będzie w stanie wypracować większy kapitał, rządy nie będą musiały nakładać dodatkowych podatków celem utrzymania grup powyżej 65 roku życia, a rodziny nie będą przeznaczać dominującej części zarobków na utrzymanie liczego potomstwa. Dywidendę można podzielić na dwa okresy: 1) cechujący się ożywieniem, jakie gospodarce zadaje przyrost zasobu siły roboczej, oraz 2), gdy starzejąca się kohorta siły roboczej inwestuje zaoszczędzone pieniądze i wykorzystuje nadwyżki kapitału⁴⁴. Aby jednak mogły zaistnieć warunki dla pierwszej, a w efekcie drugiej dywidendy, państwo musi zainwestować w trzy kluczowe obszary: programy demograficzne celem ujarzmienia rozrodczości; służbę zdrowia oraz edukację; inwestycje w rynek pracy i technologie, aby zapewnić pędzącej kohorcie w wieku produkcyjnym dobrze płatne prace, w tym dla wysoko wyspecjalizowanych pracowników.

Nigerię, podobnie jak większość państw Afryki Subsaharyjskiej, w aktualnej sytuacji demograficznej można określić mianem państwa sprzed okresu dywidendy. Jeśli jednak porównać ją z innymi państwami, które już wcześniej doświadczyły przejścia demograficznego oraz do dziś czerpią korzyści z dywidendy, w oczy rzucają się istotne różnice. Na przykład Korea Południowa, jeden z azjatyckich tygrysów, po chwilowym wzroście dzietności tuż po wojnie koreańskiej, przez kolejne lata obniżała współczynnik TFR z 6,0 na początku lat sześćdziesiątych XX w., do nieco ponad 2,0 w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych. Równocześnie malał także współczynnik obciążenia demograficznego, osiągając na początku XXI w. wartość 40% (poziom ten zresztą Korea Południowa utrzymuje, choć nie na długo, do dziś)⁴⁵. Jak podkreśliłem wcześniej, współczynnik TFR w Nigerii na przestrzeni ostatniego półwiecza zmalał nieznacznie, a w niektórych regionach potrafił nawet wzrosnąć (w stanach północnych). Z kolei współczynnik obciążenia demograficznego (obejmujący ludność w okresie przed- jak i poprodukcyjnym) sięgnął w 2022 r. 85% (pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. przekraczał 90%), z czego największy ciężar stanowi ludność poniżej 15 roku życia, stanowiąca 42% ogółu społeczeństwa⁴⁶. W praktyce oznacza to, że na 100 mieszkańców

⁴⁴ World Bank, *Development Goals in an Era of Demographic Change*, „Global Monitoring Report”, 2015/2016, Washington, DC: World Bank.

⁴⁵ *Age dependency ratio (% of working-age population)*, Korea Republic, The World Bank Data: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.DPND?locations=KR> (dostęp: 1 V 2024).

⁴⁶ R. Hasan et al., *Nigeria's demographic dividend? Policy note in support of Nigeria's ERGP 2017-2020*, Washington D.C.: World Bank Group, <http://documents.worldbank.org/curated/en/767341550814839218/Nigeria-s-Demographic-Dividend-Policy-Note-in-Support-of-Nigeria-s-ERGP-2017-2020> (dostęp: 1 V 2024).

Nigerii w wieku produkcyjnym przypada 85 osób przez nich utrzymywanych. Dla Nigerii wyznacza to moment demograficznego rozdroża – tak ogromny odsetek młodej populacji może, z jednej strony, zapewnić państwu impuls rozwojowy (czym powtórzyłoby sukces Chin oraz Indii), lub sprawić, że załame się pod własnym ciężarem. Aby zrealizować pierwszy scenariusz, władze nigeryjskie muszą trzymać się następujących recept: zmniejszyć współczynnik dzietności, śmiertelność oraz przygotować rynek pracy na wchłonięcie gigantycznej kohorty ludności w wieku produkcyjnym. Jak już pisałem, Nigeria od kilku dekad wdraża reformy mające na celu redukcję przyrostu naturalnego oraz rozwój edukacji. Jeśli jednak rządzący myślą o pochwyceniu dywidendy demograficznej, powinni równocześnie przygotowywać struktury państwa na wykorzystanie stale rosnących zasobów ludności w wieku produkcyjnym.

Nigeria w powszechnej świadomości jawi się jako państwo, które swe wpływy w dominującej mierze opiera na eksporcie ropy – i tak też do pewnego momentu było. Choć nadal jest największym eksporterem tego surowca na kontynencie (prześcigając Libię i Angolę) oraz dziewiątym eksporterem w skali globalnej, to w ostatnich latach można zaobserwować spadek wpływów budżetowych pochodzących z eksportu ropy na rzecz wpływów z innych obszarów⁴⁷. Od lat siedemdziesiątych XX w. (choć samo wydobycie rozpoczęło w 1957 r.), udział ropy w całkowitym eksporcie przekraczał 90% (w 1996 r. sięgnął 98,2%)⁴⁸. W ostatnich latach można jednak zaobserwować pokaźny spadek tego udziału – w 2021 r. ropa odpowiadała za 78,48% całkowitego eksportu kraju. Jest to o tyle zaskakujące, że w warunkach wzrostu cen ropy Nigeria powinna zwiększać swoje wpływy lub utrzymywać je na podobnym poziomie. Rząd od lat finansuje jednak wysokie dopłaty do cen paliwa, dzięki czemu jego cena na rynku nigeryjskim wynosi zaledwie 175 nair (0,42 dolara) za litr. Większość wpływów, jakie rząd, a dokładnie państwowa spółka energetyczna Nigerian National Petroleum Corporation (NNPC), mógłby pozyskać z wyższych cen ropy na światowym rynku, jest wykorzystywana do subsydiowania cen⁴⁹. To oczywiście sprawia, że Nigeryjczycy spalają więcej paliwa, a także przemycają je do sąsiednich krajów i sprzedają po znacznie wyższych cenach⁵⁰. Za zmianami w strukturze eksportu idą zmiany we wpływach do budżetu. W 2016 r., po raz pierwszy od 45 lat, dochody z innych źródeł niż ropa stanowiły główne wpływy do budżetu. Główny udział miały w tym zyski

⁴⁷ Według danych OEC wartość eksportu nigeryjskiej ropy w 2022 r. sięgnęła 52,1 mld dolarów, a kraj odpowiadał za 3,59% globalnego eksportu, OEC, „Crude Petroleum”, <https://oec.world/en/profile/hs/crude-petroleum>.

⁴⁸ C. Udosen, S.E. Abasi-Ifreke, I. George, *Fifty years of oil exploration in Nigeria. The paradox of plenty*, „Global Journal of Social Sciences” 2010, t. VIII, nr 2, s. 50.

⁴⁹ *Foreign Trade in Goods Statistics (Q3 2021)*, National Bureau of Statistics, December 2021.

⁵⁰ O problemie przemytu paliwa w Nigerii, zob. S. Omotuyi, *Oil smuggling, borderland and border management in Nigeria*, „African Identities” 2024, s. 1–19.

z podatków CIT, VAT, ale też i opłat za elektroniczny transfer środków⁵¹. Część autorów mówi nawet wprost, że Nigeria nie jest już gospodarką opartą o ropę, a, np. wzorem Meksyku, wchodzi w okres, gdzie dochody z bogactw naturalnych będą stanowić między jedną trzecią a połową całkowitych zysków państwa⁵². Odchodzenie od modelu państwa opartego o ropę – a myślę, że można zaryzykować takie stwierdzenie w przypadku Nigerii – oznacza, że państwo musi rozbudować infrastrukturę innych obszarów gospodarki, aby wyrównać nimi malejące zyski z ropy.

Odchodzenie od gospodarki opartej na ropie widać w intensywnych próbach stworzenia nowych sektorów gospodarki lub wzmocnienia tych już istniejących – a co za tym idzie, przygotowaniu rynku pracy do przyjęcia ogromnej rzeszy ludzi w wieku produkcyjnym. Przykładem projektu mającego wprowadzić całą gospodarkę Nigerii w XXI w. jest ogłoszony w 2019 r. przez poprzedniego prezydenta Nigerii Muhammada Buhariego program Narodowej Polityki i Strategii Cyfrowej Gospodarki (National Digital Economy Policy and Strategy, NDEPS). Jak można wyczytać we wstępie do opisu projektu, „Nigeryjczycy to wysoce innowacyjne społeczeństwo, a rozwinięta cyfrowa gospodarka stworzy możliwości zatrudnienia dla naszego ludnego społeczeństwa i wyciągnie miliony Nigeryjczyków z biedy”⁵³. Rozłożony na całą dekadę program opiera się na ośmiu filarach, z czego celem wszystkich jest włączenie jak największej liczby młodych Nigeryjczyków w nowoczesną gospodarkę. Na przykład filar 2, „Digital Literacy and Skills”, ma od najmłodszych lat edukacji wprowadzać elementy analitycznego myślenia oraz nauczać sprawnego poruszania się w cyfrowym świecie. Równocześnie też zapewni on pomoc wszystkim stanom w osiągnięciu współczynnika alfabetyzacji na poziomie 95%, budowie tzw. szkół kodowania na prowincji oraz implementacji programów wyszukiwania zdolnej młodzieży (*catch-them-young*). Pozostałe filary mają m.in. przygotować infrastrukturę cyfrową kraju, zwiększyć dostęp do nowoczesnych sieci telefonicznych, objąć dostępem do Internetu większość kraju, przyspieszyć rozwój usług typu e-Government, zwiększyć cyberbezpieczeństwo kraju czy ułatwić prowadzenie działalności gospodarczej z wykorzystaniem

⁵¹ S. Burns, O. Owen, *We Live in the Future. Is Nigeria No longer an oil state?*, w: *Democracy and Nigeria's Fourth Republic. Governance, Political Economy, and Party Politics 1999–2023*, red. W. Adebaw, Rochester, NY 2023, s. 215–241. Trend ten trwa do dziś, co widać choćby w strategii monetarnej Ministerstwa Finansów na lata 2022–2024: *Medium Term Expenditure Framework and Fiscal Strategy Paper 2022–2024*, Budget Office of the Federation.

⁵² S. Burns, O. Owen, op. cit. Oczywiście spadek udziału dochodów z ropy jest także pochodną inflacji w państwie oraz wahań cen ropy na rynkach światowych. Niemniej jednak transformacja energetyczna wdrażana w wielu państwach (głównie Unii Europejskiej) będących odbiorcami nigeryjskiej ropy wraz z utrzymującymi się dopłatami do cen benzyny sugerują, że trend ten raczej się utrzyma.

⁵³ Federal Ministry of Communications and Digital Economy, *National Digital Economy Policy and Strategy (2020–2030)*, 2019, s. 6.

narzędzi cyfrowych. Do cyfrowej rewolucji w Nigerii włączył się także sektor prywatny: w 2022 r. Microsoft otworzył biuro w Lagos oraz nawiązał współpracę z Ministerstwem Komunikacji oraz Cyfryzacji Gospodarki, aby na przestrzeni kolejnych trzech lat stworzyć 27 tys. nowych miejsc pracy w sektorze informatycznym⁵⁴. Zmiany w kierunku cyfryzacji kraju widać już na przykład na polu dostępu do standardów sieci komórkowej. O ile ponad połowa użytkowników telefonów i mobilnego Internetu nadal korzysta ze standardu 2G (w marcu 2024 r. było to 56,97%), tak w porównaniu do maja 2023 r. odsetek użytkowników sieci 4G wzrósł z 25,06% do 32,74%, a sieci 5G z zaledwie 0,12% (w praktyce brak penetracji kraju najnowszym standardem) do 1,24% w marcu 2024 r.⁵⁵ Zmiany widać również w zakresie dostępu do Internetu – jak podaje Nigerian Communications Commission, w marcu 2024 r. dostęp do sieci (w tym Internet mobilny, stacjonarny, VoIP) miały ponad 164 mln mieszkańców (dwa lata temu liczba ta wynosiła nieco ponad 116 mln)⁵⁶. Paradoksalnie, do rozwoju rynku usług telekomunikacyjnych przyczyniła się pandemia COVID-19, kiedy to zamknięta w domach ludność szukała sposobów na utrzymanie kontaktów z bliskimi, a pracodawcy wprowadzali rozwiązania pracy zdalnej. Jak szacuje w swoim raporcie firma badawcza Mordor Intelligence, wartość rynku telekomunikacyjnego w Nigerii może wzrosnąć z aktualnych 9 mld dolarów do ponad 11 mld w 2029 r. Jak przewidują analitycy firmy, stale rosnąca liczba użytkowników telefonów czyni Nigerię jednym z najatrakcyjniejszych wschodzących rynków na świecie dla usług mobilnych (aplikacji, gier), e-commerce oraz finansowych⁵⁷. Rynek usług telekomunikacyjnych oraz wyrastający równocześnie rynek IT mogłyby okazać się trampoliną do awansu społecznego dla milionów młodych Nigeryjczyków i ujarzmić wlewającą się na rynek kohortę ludzi w wieku produkcyjnym – pod warunkiem, że państwo z powodzeniem przeprowadzi cyfrową rewolucję zawartą w programie NDEPS.

Nie ma też wątpliwości, że Nigeria już prowadzi wyścig z czasem. Zgodnie z ostatnimi danymi Narodowego Biura Statystycznego za czwarty kwartał 2023 r., bezrobocie w Nigerii sięgnęło 5%⁵⁸. I choć nadal jest to poniżej średniej dla całego kontynentu, która w 2024 r. wynosi 6,6%⁵⁹, tak szczegółowe

⁵⁴ *Microsoft collaborates with the Nigerian government to accelerate digital transformation in the country*, „Microsoft News Center”, 3 V 2021.

⁵⁵ Nigerian Communications Commission, *Market Share (by Generation). May '23 – March 2024*, <https://ncc.gov.ng/statistics-reports/industry-overview#view-graphs-tables-4> (dostęp: 1 V 2024).

⁵⁶ Ibidem, *Active Internet Subscription by Technology, April 2023–March 2024*.

⁵⁷ Mordor Intelligence Research & Advisory, *Nigerian Telecommunication Industry Size & Share Analysis – Growth Trends & Forecasts (2024–2029)*, 2023: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/nigeria-telecom-market>.

⁵⁸ National Bureau of Statistics, *Nigeria Labour Force Statistics Report Q3 2023*, 2024, s. 11.

⁵⁹ Ilostat, *Statistics in Africa*: <https://ilostat.ilo.org/data/africa/#>.

dane ukazują niepokojący trend. Bezrobocie wśród osób najmłodszych, wchodzących aktualnie na nigeryjski rynek pracy (w wieku 15–24) wynosi 8,6%, a niepełne zatrudnienie w całym społeczeństwie (*underemployment*) 12,3% (w grupie 15–24 ponad 18%). Ze względu na brak prowadzonych regularnie spisów ludności faktyczne oszacowanie stopy bezrobocia jest bardzo trudne. W 2022 r. Afrykański Bank Rozwoju (African Development Bank Group) wskazywał, że bezrobocie w państwie (razem z niepełnym zatrudnieniem) może sięgać ponad 30%, a wśród ludzi młodych ponad 50%⁶⁰. Problemy z oszacowaniem dokładnego poziomu bezrobocia przez sam rząd są pokłosiem braku przeprowadzenia spisu powszechnego i wydłużającym się procesem elektronicznej rejestracji obywateli Nigerii. Przyjmując jednak za bazę do analizy oficjalne dane, wyraźnie widać, że wśród wszystkich mieszkańców (a młodych szczególnie) dominuje samozatrudnienie, zdominowane przez proste zawody, niewymagające większych umiejętności (87,3% zatrudnionych pracuje w ten sposób). Tak niski odsetek osób pracujących w oparciu o zatrudnienie na umowę lub otrzymujących stałą pensję wskazuje, że rynek wciąż nie jest gotowy na przyjęcie gigantycznej kohorty młodych ludzi. To oczywiście stawia pod znakiem zapytania szanse Nigerii na uchwycenie dywidendy demograficznej i wejście w okres boomu gospodarczego.

Podsumowanie

Zamiast pytać, czy Nigeria odcisnie piętno na sytuacji międzynarodowej, należy raczej zapytać – w jaki sposób je odcisnie. Choć nie jest państwem o najwyższym współczynniku rozrodczości – wyprzedzają je choćby Niger, Demokratyczna Republika Konga czy Somalia – tak aktualne rozmiary populacji Nigerii, siła gospodarki i bardzo wolno malejący przyrost naturalny dają jej wszelkie atuty do przekształcenia się w mocarstwo ponadregionalne. Zgodnie z modelami rozwoju demograficznego, do 2050 r. Nigeria ma szansę prześcignąć Stany Zjednoczone i stać się trzecim najludniejszym państwem świata (za Indiami i Chinami)⁶¹. Wyłącznie ten aspekt sprawia, że Nigeria będzie miała swój udział w polityce międzynarodowej – przy braku odpowiednich reform strukturalnych, nigeryjski rynek pracy nie będzie w stanie wchłonąć milionów ludzi w wieku produkcyjnym. To z kolei może wywołać niepokoje społeczne, protesty, a wreszcie konflikty wewnętrzne i migrację.

⁶⁰ Dane ADBP: <https://www.afdb.org/en/countries-west-africa-nigeria/nigeria-economic-outlook>. Dane te przywołał także w 2022 r. minister skarbu Nigerii Prince Clem Ikanade Agba, który oznajmił, że w Nigerii pozbawionych pracy lub stałego zatrudnienia może być nawet 53,40% młodych ludzi: <https://nationalplanning.gov.ng/fg-inaugurates-committee-to-tackle-increasing-youth-unemployment-in-nigeria/>.

⁶¹ United Nations, *World Population Prospects 2022*, New York 2022, s. 6.

Młodzi ludzie, którzy nie znajdują pracy (a już teraz większość młodych Nigeryjczyków żyje z prac dorywczych) mogą zasilić szeregi grup ekstremistycznych – islamistycznego Boko Haram na północy kraju lub piratów atakujących tankowce w Zatoce Gwinejskiej (w której w 2018 r. doszło do 50% napaści piratów na całym świecie⁶²). Napięcia mogą wystąpić także na linii północ-południe. Obie części kraju dzielą kwestie etniczne (północ zdominowana przez Hausa-Fulani, południe Jorubów oraz Igbo), religijne (islam na północy, chrześcijaństwa na południu) oraz gospodarcze (nierówne tempo rozwoju związane z położeniem pól roponośnych w stanach południa). Wojna domowa w Nigerii w latach 1967–1970 (konflikt o Białą) ukazała, że różnice te, w połączeniu z niestabilnością polityczną, mogą doprowadzić do wyniszczającego sporu.

Niemniej jednak, w świetle przedstawionych wcześniej danych, jestem skory przyjąć ostrożny optymizm względem przyszłości Nigerii. Istotne znaczenie ma fakt, że władze Nigerii już od przynajmniej dwóch dekad kształtują plany rozwojowe kraju z pełną świadomością zagrożeń i możliwości, jakie oferuje demografia państwa. W kwestii planowania rodziny Nigeria nie skupia się już wyłącznie na aspektach technicznych (dostęp do antykoncepcji, kampanie informacyjne), ale próbuje przekształcić mentalność mieszkańców, np. organizując akcje kierowane do mężczyzn lub podejmując współpracę z przywódcami lokalnych wspólnot religijnych. Wspomniany przykład Iranu ukazuje, że w krótkim czasie, na przestrzeni jednego pokolenia, działania władz łączące reformy edukacji i podejście kulturowe mogą obniżyć TFR nawet o kilka punktów. Do podobnej synergii działań doszło w latach siedemdziesiątych XX w. w Bangladeszu, gdzie współczynnik rozrodczości przekraczał 6,0. Po wprowadzeniu eksperymentalnego programu, obejmującego 180 tys. mieszkańców, zakładającego wizyty lekarzy u kobiet planujących ciążę, edukację seksualną w szkołach, a także programy stypendialne dla dziewczynek, współczynnik zmalał do 3,0 na początku XXI w., aktualnie zaś spadł poniżej 2,0⁶³. Powyższe przykłady ukazują, że nawet w silnie konserwatywnych społeczeństwach, o dominującej roli mężczyzn, aktywny udział państwa może na przestrzeni jednego pokolenia obniżyć TFR o połowę. Pierwsze badania terenowe w lokalnych wspólnotach nigeryjskich ukazują, że duchowni mają pozytywny wpływ na postawy rozrodcze Nigeryjczyków. Równocześnie też władze dostrzegają potencjał rozwojowy w młodym pokoleniu – społeczeństwo Nigerii szybko się digitalizuje, nasycenie kraju telefonami komórkowymi czyni z niego atrakcyjne pole do rozwoju rynków IT oraz telekomunikacyjnego.

⁶² A.V. Okwudiba, *Piracy in the Gulf of Guinea – Trends, Causes, Effects and Way Forward*, „African Journal of Development Studies” 2022, s. 7.

⁶³ J.K. Bora, *Revisiting the causes of fertility decline in Bangladesh. The relative importance of female education and family planning programs*, „Asian Population Studies” 2023, t. XIX, nr 1, s. 81–104.

Nigeria jako gospodarka wychodząca z wieloletniej dominacji sektora naftowego musi zainwestować w sektory, które umożliwią dywersyfikację jej dochodów. Potencjalnym motorem napędowym tych sektorów może być branża rozrywkowa, która w ostatniej dekadzie przeżywa w Nigerii oszałamiający rozrost. Przede wszystkim mowa tu przemyśle filmowym, czyli Nollywood, który pod względem liczby produkowanych filmów wyprzedził Hollywood. Zgodnie z raportem opublikowanym przez nigeryjską organizację Nigerian Entertainment Conference, zajmującą się badaniem rynku rozrywkowego, wartość Nollywood w 2023 r. wynosiła 6,3 mld dolarów, zaś do 2025 r. zyski mogą wzrosnąć nawet dwukrotnie⁶⁴. Nollywood, którego produkcje można znaleźć na najważniejszych platformach streamingowych, już przyjmuje rolę narzędzia do prowadzenia polityki *soft power*, ukazując obraz Nigerii zgoła odmienny od stereotypowych skojarzeń łączonych z Afryką. Nigeria tym samym dysponuje już wszystkimi narzędziami, aby w okresie od dwóch do trzech dekad rozpocząć czerpanie korzyści z dywidendy demograficznej. Jako regionalne mocarstwo, z aspiracjami wywierania wpływu ponad region, mogłaby okazać się interesującym kierunkiem prowadzenia inwestycji jako państwo niekojarzone jednoznacznie z żadnym z bloków politycznych (przypominając tym na przykład Brazylię). Już w 2020 r. według wskaźnika Doing Business Nigeria wyprzedzała wiele państw Bliskiego Wschodu jako miejsce przyjazne prowadzeniu działalności gospodarczej⁶⁵. Przykłady historyczne ukazują, że aktualnie nie stoi ona przed żadnym wyzwaniem, którego realizacja nie byłaby możliwa w okresie kolejnych 20–30 lat. Jeśli zagrożenie terroryzmem w kraju nie będzie narastać, Nigeria jako trzecie najludniejsze państwo świata mogłaby przekształcić się w kraj o zróżnicowanej gospodarce (przemysł naftowy, telekomunikacyjny, IT, rozrywkowy, ale też rolniczy) i dysponujący siłą roboczą zdolną wdrożyć większość zakładanych przez rząd reform. W scenariuszu bardzo optymistycznym, mogłaby pełnić funkcję stabilizatora sytuacji politycznej w Afryce Zachodniej i Północnej oraz śladem Indii przekształcać się w centrum, z którego wychodzą innowacje technologiczne.

Nigeria's Demographic Policy and the Demographic Dividend: Opportunities and Risks

The article analyses Nigeria's demographic policy in the context of opportunities to benefit from a demographic dividend. Using a comparative analysis (juxtaposing Nigeria's experience with examples from South Korea, Iran, and Bangladesh) and a case study approach, the author highlights the importance of cultural, religious, and educational factors in shaping reproductive behaviour. The study draws on data from the World Bank, the UN, the Nigerian Bureau of

⁶⁴ Nigerian Entertainment Conference, *Growth, trends & opportunities in the Nigerian creative & entertainment industry (2013–2023)*, 2023, s. 21.

⁶⁵ D. Cherubin, *Wpływ geopolityki na bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Nigerii*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2021, 58 (1), s. 81.

Statistics, and international organisations, allowing for a critical assessment of policy directions from the 1960s to the present. The results show that despite numerous attempts to implement programs to limit fertility and promote family planning, Nigeria remains at the pre-dividend stage: the demographic dependency ratio still stands at 85 per cent, and the country exhibits significant fertility differences between the north and the south. At the same time, Nigeria possesses vast potential in its young labour force, which requires economic diversification beyond the oil sector. The article points to the growing importance of digitalisation, telecommunications, and the entertainment industry (Nollywood) as alternative engines of growth (still supported, however, by a strong oil sector). The conclusions emphasise that Nigeria's future depends on the synergy of demographic, educational, and economic measures: without them, the country may face a social crisis that could lead to massive migratory movements and regional destabilisation, and in the worst-case scenario, the fragmentation of Nigeria into a wealthier, less fertile, oil-based south and an impoverished, densely populated north.

Bibliografia

Opracowania

- Adamczyk N., *Afryka jako obszar rywalizacji Rosji z Zachodem*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2020, t. XVII, nr 1, s. 147–168.
- Adedini S.A. et al., *Role of Religious Leaders in Promoting Contraceptive Use in Nigeria. Evidence From the Nigerian Urban Reproductive Health Initiative*, „Global Health. Science and Practice” 2018, nr 6, s. 500–514.
- Adegbola O., *Population Policy Implementation in Nigeria, 1988–2003*, „Population Review” 2008, nr 47, s. 61–89.
- Aluko S.A., *How Many Nigerians? An Analysis of Nigeria's Census Problems, 1901–63*, „The Journal of Modern African Studies” 1965, nr 3, s. 378–386.
- Arabska Wiosna jako czynnik zmiany w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie. *Bilans po dekadzie*, red. K. Smoleń, K. Stachurska-Szczesiak, M. Pietraś, Lublin 2023.
- Bloom D.E., Williamson J.G., *Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia*, „The World Bank Economic Review” 1998, t. XII, nr 3, s. 419–455.
- Bora J.K., *Revisiting the causes of fertility decline in Bangladesh. The relative importance of female education and family planning programs*, „Asian Population Studies” 2023, t. XIX, nr 1, s. 81–104.
- Burns S., Owen O., *We Live in the Future. Is Nigeria No longer an oil state?*, w: *Democracy and Nigeria's Fourth Republic. Governance, Political Economy, and Party Politics 1999–2023*, red. W. Adebani, Rochester, NY 2023, s. 215–241.
- Cherubin D., *Wpływ geopolityki na bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Nigerii*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” 2021, nr 58 (1), s. 79–87.
- Czernichowski K., Kopiński D., Polus A., *Kłątwa surowcowa w Afryce? Przypadek Zambii i Botswany*, Warszawa 2012.
- Diamond L., *The Census Crisis. 1963–64*, w: *Class, Ethnicity and Democracy in Nigeria*, red. L. Diamond, London 1988.
- Dzever D., Ogebe F.O., Nnama C.U., *An Overview of Past National Development Plans in Nigeria (1962–1985)*, „International Journal of Research and Innovation in Applied Science” 2020, nr 5, s. 72–79.
- Fahm A.G.O., *Muslim Women and Social Responsibility in Nigeria. Contributions of the Federation of Muslim Women's Associations in Nigeria*, „Alternation Journal” 2017, nr 19, s. 175–191.

- Falola T., Heaton M.M., *A History of Nigeria*, New York 2008.
- Faloyin D., *Afryka to nie państwo. Pora przełamać stereotypy*, tłum. W. Charchalis, Kraków 2024.
- Fenske J., *Oil and Ethnic Inequality in Nigeria*, „Journal of Economic Growth” 2017, nr 22, s. 397–420.
- Foroutan Y., *Social Change and Demographic Response in Iran (1956–2006)*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2014, t. XLI, nr 2, s. 1–20.
- Fricke W., Malchau G., *Die Volkszählung in Nigeria 1991 – Geographische Aspekte eines politischen Pokers*, „Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie” 1994, nr 38, s. 163–178.
- Fuglestad F., *The Trevor-Roper Trap or the Imperialism of History. An Essay*, „History of Africa” 1992, nr 19, s. 309–311.
- Hasan R. et al., *Nigeria's Demographic Dividend? Policy Note in Support of Nigeria's ERGP 2017–2020*, Washington, D.C.: World Bank Group, 2017, <http://documents.worldbank.org/curated/en/767341550814839218/Nigeria-s-Demographic-Dividend-Policy-Note-in-Support-of-Nigeria-s-ERGP-2017-2020> (dostęp: 1 V 2024).
- Kliman D.M., Fontaine R., *Global Swing States. Brazil, India, Indonesia, Turkey and the Future of International Order*, Washington 2012 (German Marshall Fund of the United States).
- Kopiński D., *Afrykańskie surowce krytyczne i bezpieczeństwo ekonomiczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2023.
- Krukowska M., *China and Africa. Cooperation Outlook after the 6th Summit in Johannesburg, South Africa*, „Journal of Modern Science” 2016, nr 30, s. 157–180.
- Microsoft collaborates with the Nigerian government to accelerate digital transformation in the country*, „Microsoft News Center”, 3 V 2021.
- Muigua K., *Exploited, Poor and Dehumanised. Overcoming the Resource Curse in Africa*, „Journal of CMSD” 2020, nr 5, s. 83–118.
- N'Diaye T., *Żółte i czarne. Historia chińskiej obecności w Afryce*, tłum. E. Brzozowska, Warszawa 2016.
- Obasohan P.E., *Religion, Ethnicity and Contraceptive Use among Reproductive Age Women in Nigeria*, „International Journal of Maternal and Child Health and AIDS” 2015, t. III, nr 1, s. 63–73.
- Obono O., *Cultural Diversity and Population Policy in Nigeria*, „Population and Development Review” 2003, nr 29, s. 103–111.
- Okwudiba A.V., *Piracy in the Gulf of Guinea – Trends, Causes, Effects and Way Forward*, „African Journal of Development Studies” 2022, s. 5–20.
- Omotuyi S., *Oil smuggling, borderland and border management in Nigeria*, „African Identities” 2024, s. 1–19.
- Oni G.A., McCarthy J., *Contraceptive Knowledge and Practices in Ilorin, Nigeria: 1983–1988*, „Studies in Family Planning” 1990, t. XXI, nr 2, s. 104–109.
- Paice E., *Youthquake. Why African Demography Should Matter to the World?*, London 2021.
- Palieraki E., *The Origins of the „Third World”. Alfred Sauvy and the Birth of a Key Global Post-War Concept*, „Global Intellectual History” 2023, s. 1–30.
- Pinto B., *Nigeria during and after the Oil Boom. A Policy Comparison with Indonesia*, „The World Bank Economic Review” 1987, nr 3, s. 419–445.
- Shikwati J., Adero N., Juma J., *The Clash of Systems. African Perceptions of the European Union and China Engagement*, Potsdam–Babelsberg 2022.
- Trzpiot G., *Ekonomia długowieczności – uwarunkowania demograficzne*, w: *Ekonomiczne konsekwencje przemian demograficznych*, red. W. Koczur, Warszawa 2023, s. 29–45.
- Udosen C., Abasi-Ifeke S.E., George I., *Fifty years of oil exploration in Nigeria. The paradox of plenty*, „Global Journal of Social Sciences” 2010, t. VIII, nr 2, s. 47–57.

Źródła internetowe / raporty

- Adekoya R., *Only Religion Can Defuse Nigeria's Demographic Time Bomb*, „Foreign Policy Magazine”, 10 I 2017.
- Adeyemi A., *113,8 „undocumented” Nigerians raise doubts on population size*, „The Guardian”, 13 II 2024, <https://guardian.ng/news/113-8m-undocumented-nigerians-raise-doubts-on-population-size/> (dostęp: 1 V 2024).
- Africapolis. *Population Mapping West Africa*, <https://africapolis.org/en/explore?country=West%20Africa&poprange=1,2,3,4,5,6&year=2020> (dostęp: 1 V 2024).
- Age dependency ratio (% of working-age population), *Korea Republic*, The World Bank Data: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.DPND?locations=KR> (dostęp: 1 V 2024).
- Ahemba T., *Lagos rejects Nigeria census, says has 17.5 million*, „Reuters”, 9 VIII 2007.
- Federal Ministry of Communications and Digital Economy, *National Digital Economy Policy and Strategy (2020–2030)*, 2019.
- Foreign Trade in Goods Statistics (Q3 2021), National Bureau of Statistics, December 2021.
- Kilimanjaro Programme of Action on Population*, United Nations Economic Commission for Africa, Arusha 1984.
- Lagos Plan of Action for the Economic Development of Africa 1980–2000*, United Nations Economic Commission for Africa, Addis Ababa 1980.
- Legum C., *Spending the Oil Money. A Problem, but the Better One to Have*, „The New York Times”, 16 III 1975.
- McKinsey Global Institute, *Lions on the Move II. Realizing the Potential of Africa's Economies*, 2016.
- National Bureau of Statistics (Nigeria), *Federation Account Allocation Committee (FAAC). June 2023 Disbursement*, Abuja 2023.
- National Bureau of Statistics, *Nigeria Labour Force Statistics Report Q3 2023*, 2024.
- National Development Plan (NDP) 2021–2025*, vol. I, Federal Ministry of Finance, Budget and National Planning, Abuja 2021.
- National Policy on Population for Development, Unity, Progress and Self-Reliance*, Federal Ministry of Health, Lagos 1988.
- Nigeria again postpones first census in 17 years*, „Reuters”, 29 IV 2023, <https://www.reuters.com/world/africa/nigeria-again-postpones-first-census-17-years-2023-04-29/> (dostęp: 1 V 2024).
- Nigeria Health Watch, *Three ideas to bridge the SRH access gap for women and girls in conflict areas*, <https://articles.nigeriahealthwatch.com/three-ideas-to-bridge-the-srh-access-gap-for-women-and-girls-in-conflict-areas/> (dostęp: 1 V 2024).
- Nigeria's 2004 National Policy on Population for Sustainable Development. Implementation Assessment Report*, Futures Group, Health Policy Project, Washington, DC 2004.
- Nigeria's very poor country, our wealth is overestimated – Presidency*, „Vanguard”, 13 II 2024, <https://www.vanguardngr.com/2024/02/nigerias-very-poor-country-our-wealth-is-overestimated-presidency/> (dostęp: 1 V 2024).
- Nigerian Communications Commission, *Active Internet Subscription by Technology*, April 2023 – March 2024.
- Nigerian Communications Commission, *Market Share (by Generation). May '23 – March 2024*, <https://ncc.gov.ng/statistics-reports/industry-overview#view-graphs-tables-4> (dostęp: 1 V 2024).
- Nigerian Entertainment Conference, *Growth, Trends & Opportunities in the Nigerian Creative & Entertainment Industry (2013–2023)*, 2023.
- President Tinubu. *Accurate Population Data Essential for Tailored, Innovative, and Permanent Solutions to Nation's Challenge*, [oficjalne oświadczenie dla mediów], 8 XI 2023, <https://statehouse.gov.ng/news/president-tinubu-accurate-population-data-essential-for-tailored-innovative-and-permanent-solutions-to-nations-challenge/> (dostęp: 1 V 2024).

- Renewed Hope 2023. Action Plan for a Better Nigeria*, https://apc.com.ng/img/apc_renewed_hope.pdf (dostęp: 1 V 2024).
- The Federal Republic of Nigeria, Demographic and Health Survey 2018*, National Population Commission, Abuja 2019.
- The Nigeria Fertility Survey 1981/1982. Principal Report. Volume II Statistical Tables*, National Population Bureau, Lagos 1984.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), *List of Least Developed Countries*, <https://unctad.org/topic/least-developed-countries/list> (dostęp: 1 V 2024).
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *World Population to 2300*, New York 2004.
- World Bank, *Development Goals in an Era of Demographic Change*, „Global Monitoring Report”, 2015/2016, Washington, DC: World Bank.
- World Bank, *Gender Data Portal. Mean age at first marriage*, <https://genderdata.worldbank.org/indicators/sp-dyn-smam/> (dostęp: 1 V 2024).
- World Bank, *Population, total (Nigeria)*, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=NG> (dostęp: 1 V 2024).

Paweł Szadkowski – adiunkt na Wydziale Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku. W swojej pracy badawczej i dydaktycznej zajmuje się polityką Hiszpanii, Ameryki Łacińskiej oraz stosunkami międzynarodowymi w państwach tzw. Globalnego Południa. E-mail: p.szadkowski@uwb.edu.pl

Paweł Szadkowski – assistant professor at the Faculty of International Relations at the University of Białystok. His research and teaching focus on the politics of Spain, Latin America and international relations in the countries of the so-called Global South. E-mail: p.szadkowski@uwb.edu.pl